

Zdzisław Małecki

FUNKCJE ZBIORNIKA WODNEGO I STAWÓW PARKOWYCH W GOŁUCHOWIE

Streszczenie. W publikacji przedstawiono możliwości zwiększenia retencji wodnej oraz jej rolę edukacyjną. Potencjalna retencja (duża i mała) zależy od: wielkości opadów, rzeźby terenu i przepuszczalności gleb (gruntów). Potrzeby retencji pokazano na przykładzie Zbiornika Gołuchowskiego i stawów parkowych na rzece Ciemnej, które są zasilane wodami z opadów atmosferycznych. Omówiono korzystne i niekorzystne oddziaływania tych zbiorników na środowisko.

WSTĘP

Zbiornik Gołuchowski i stawy parkowe na rzece Ciemnej, zasilane są wodami z opadów atmosferycznych. Przepływy wody wahają się szybko od kulminacji do stanów niżówkowych, które zaczynają się przeważnie w czerwcu i trwają do października (końca roku hydrologicznego).

Polska ma niewielką ilość zaporowych zbiorników retencyjnych, które mogą pomieścić zaledwie ok. 6% wody odpływającej głównie do Bałtyku [Mioduszewski 2005]. Łączna pojemność zbiorników retencyjnych w Polsce wynosi 3522,0 mln m³. Z tego w województwie wielkopolskim 35,8 mln m³. Możliwości zwiększenia retencji zbiorników zaporowych w Polsce oszacowano na 15% wody płynącej do morza [Hotło 2004].

Powierzchnia stawów wynosi około 60000 ha. Polskie doświadczenia w gospodarce stawowej sięgają XIV i XV wieku. W XVI wieku produkcja karpia przodowała w Europie [Małecki 2006].

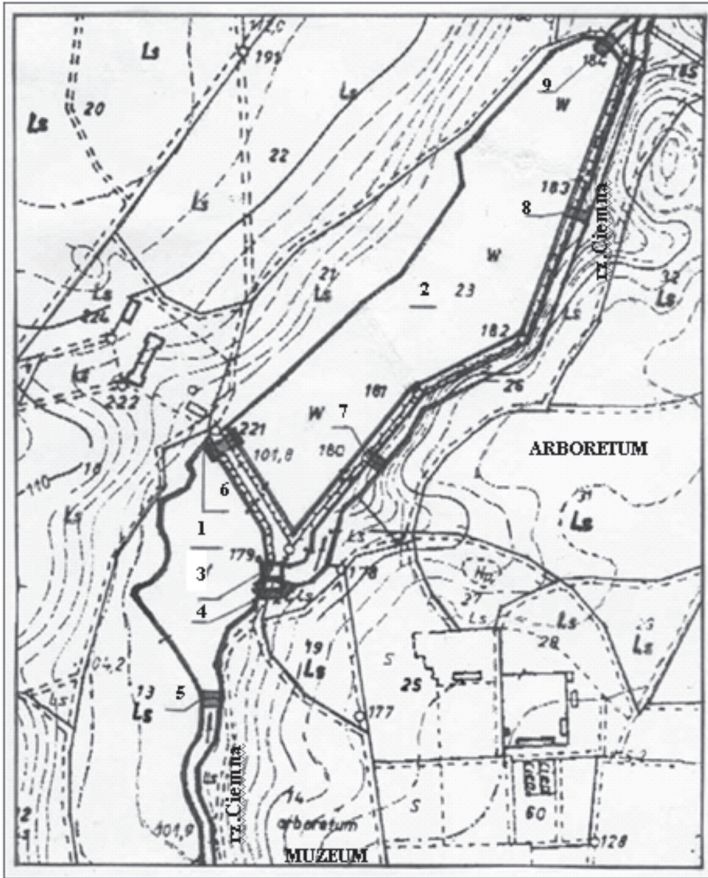
Wśród naukowców i praktyków toczy się dyskusja o możliwości i potrzeby zwiększenia retencji wodnej oraz jej roli edukacyjnej. Potencjalna retencja (duża i mała) zależy od: wielkości opadów, rzeźby terenu, przepuszczalności gleb (gruntów) [Nyc 2004].

CHARAKTERYSTYKA AKWENÓW

Stawy w parku arboretum

Park arboretum leży w zlewni rzeki Ciemnej, lewobrzeżnym dopływem Proсны. W parku arboretum znajdują się 2 stawy.

Stawy pełnią funkcje ekologiczne i rybackie. Są wyposażone w mnichy betonowe, jaz z mostem, upusty i zastawki (rys. 1). Powierzchnia zlewni w przekroju stawów

Legenda:

1. Staw nr 1
2. Staw nr 2
3. Jaz z mostem
4. Upust (most)
5. Zastawka (rzeka)
6. Zastawka
7. Próg wodny
8. Mnich spustowy
9. Mnich (odłówka)

Rys. 1. Stawy parkowe

wynosi $F = 125 \text{ km}^2$. Powierzchnia stawu nr 1 = 3,90 ha, objętość = 58 162 m^3 oraz powierzchnia stawu nr 2 = 1,45 ha, objętość = 25 550 m^3 przy poziomie piętrzenia 102,50 m n.p.m.

Park – arboretum o powierzchni 160 hektarów, leży w centrum obszaru chronionego krajobrazu Doliny Rzeki Ciemnej. Stawy dzielą park na części: południową i północną tzw. „leśną”. W parku rośnie 600 gatunków i odmian drzew oraz krzewów. Znajdują się tu 32 drzewa pomniki przyrody, w tym 27 dębów szypułkowych.

Korzystne działanie stawów na środowisko:

- Zapewniony jest ustabilizowany przepływ wody w rzece Ciemna poniżej stawów (ciągłość życia biologicznego w biotopach koryta rzecznej).
- Poprawa bilansu wodnego w zlewni bezpośredniej stawów, a co się z tym wiąże, regulacja i kontrola obiegu wody w środowisku.
- Trwałe podtopienia w lokalnych obniżeniach terenów przyległych od strony zachodniej powodowane piętrzeniem wody w rzece Ciemna są korzystne dla przyro-

dy ożywionej. Powstałe mokradła z roślinnością olsowo-łęgową, ważne są szczególnie dla ptactwa wodno-błotnego, jako miejsc lęgowych.

- Powierzchnia wody powoduje wzrost parowania i specyficzny mikroklimat nad stawami (oczkami wodnymi) i w ich otoczeniu.
- Wzrost walorów krajobrazowych, estetycznych i ekologicznych.
- Z powodu ograniczenia odpływu wody w lokalnych zagłębieniach powstały oczka wodne. Zgromadzona w nich woda zwiększyła zasoby małej retencji (niesterowalnej) wody powierzchniowej oraz glebowej terenów przyległych.

Niekorzystne działanie stawów na środowisko:

- W następstwie przegrodzenia rzeki Ciemnej wystąpiła zmiana reżimu wodnego.
- Istnieje uzasadniona obawa przeżyźniania się wód w stawach (wzrost troficzności).
- Problemem staje się wpływająca do zbiorników zawiesina tworząca osad działający niekorzystnie na fizyko-chemiczne i bakteriologiczne właściwości.
- W stawach gromadzą się liście drzew oraz biogeny częściowo rozpuszczalne, które nasilają rozwój fitoplanktonu.

Zbiornik Gołuchów

Zbiornik Gołuchów zbudowano w 1970 r. na rzece Ciemnej, powiecie pleszewskim, gminie Gołuchów w odległości 15 km od Kalisza. Północna część zbiornika leży na terenie wsi Gołuchów, południowa na terenie wsi Czerminek. Od strony zachodniej i południowej zbiornika znajdują się pola uprawne, od wschodniej bór mieszany. Zaporę zbiornika usytuowano 5.6 km biegu rzeki Ciemnej, kilkaset metrów powyżej wsi Gołuchów.

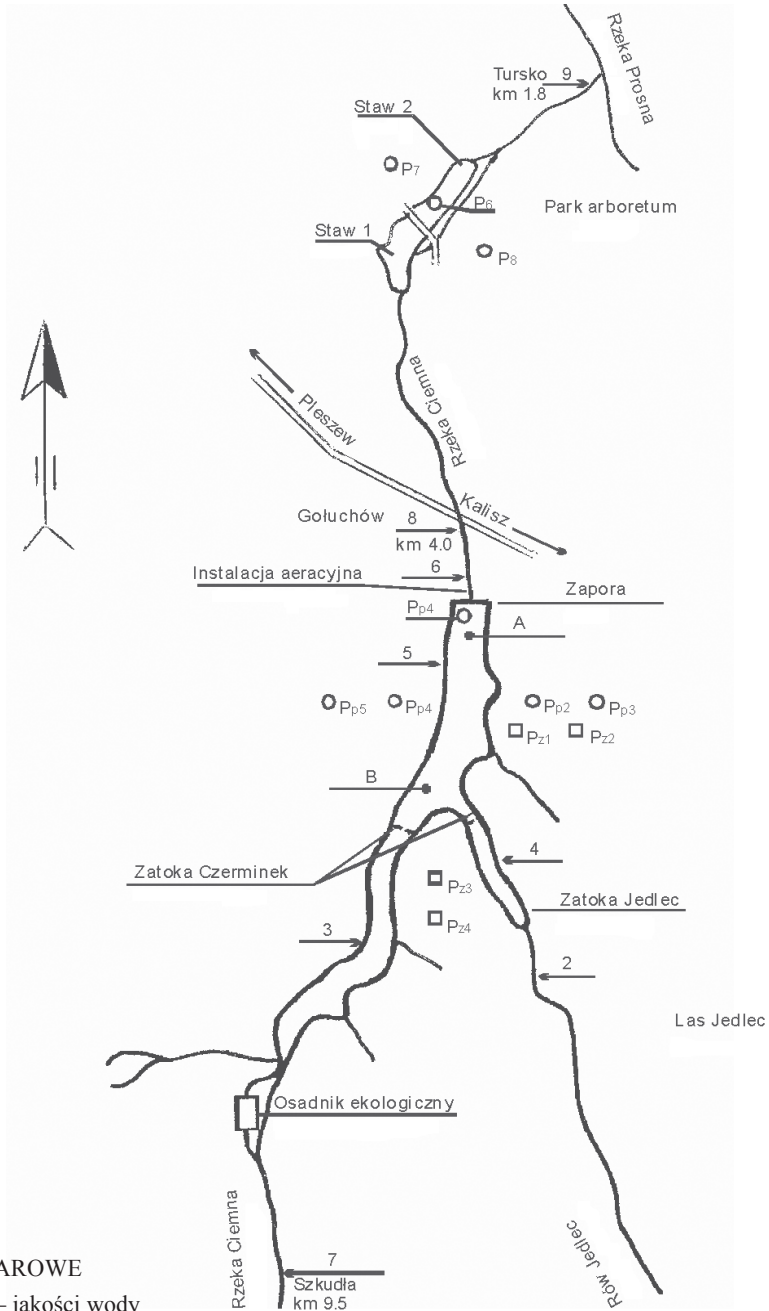
Jest to najstarszy zbiornik zaporowy w południowej Wielkopolsce. Drugim dopływem wody jest rów Jedlec, o znacznie mniejszym przepływie wody zanieczyszczonej. W zlewni występują średnio przepuszczalne gleby (piaski gliniaste lekkie i mocne). W otoczeniu Na terenie zbiornika nie zauważa się nasilonej erozji wodnej. Do zbiornika spływają natomiast słabo oczyszczone ścieki z przyległych terenów.

Do podstawowych funkcji zbiornika zalicza się:

- łagodzenie fali powodziowej,
- gromadzenie wody na potrzeby rolnictwa, gospodarki rybackiej, sportu i wypoczynku.

Podstawowe dane morfologiczne i hydrologiczne zbiornika Gołuchów, przy normalnym poziomie piętrzenia – 110 m n.p.m. wybrane parametry zbiornika są następujące:

- powierzchnia zalewu – 51,5 ha,
- pojemność – 1,385 mln m³,
- długość – 2,8 km,
- średnia szerokość – 200 m,
- średnia głębokość – 2.7 m,
- przepływ średni roczny $Q = 0,37 \text{ m}^3 \text{ s}^{-1}$,
- odpływ średni roczny – 11,67 mln m³.

Legenda:

PUNKTY POMIAROWE

- ← 1, 2, 3, 4, 5, 6 – jakości wody
- P_p (1-8) – powietrza atmosferycznego
- P_z – (1-4) – piezometry w obrębie akwenu
- — A, B – rumowisko

Rys. 2. Zbiornik Gołuchów i stawy parkowe

Zaporę usypano z ziemi jednorodnej na przepuszczalnym podłożu. Rzędna korony zapory – 115,5 m n.p.m.; wysokość – 7,5 m; szerokość – 6,5 m. Po koronie zapory przebiega jednopasmowa droga kołowa o szerokości 3,5 m i chodnikiem od strony zbiornika. W 1994 roku na rzece Ciemnej powyżej zbiornika, w miejscowości Czerminek wybudowano osadnik ekologiczny o powierzchni 1 ha i objętości 8 tys. m³, długości 130 m, szerokość 80 m składający się z komory A o średniej głębokości 1,25 m, biofiltru trzcinowego o średniej głębokości 0.5 oraz komory B o średniej głębokości 1,5 m. W założeniach projektowych przyjęto, że trzcina i glony jako filtry biologiczne mają częściowo redukować biogeny. Osadnik jest wykorzystywany od wczesnej wiosny do późnej jesieni. W następstwie zamkniętej w tym okresie zastawki powodującej przepływ rzeki Ciemnej przez osadnik w przypadku przepływu wód wezbraniowych może dochodzić do naruszenia stabilności osadów w osadniku ekologicznym. Zastosowano także w zatoce Jedlec i Czerminek (1994 r.) bariery z biostruktur (B 10 HYDRO) składających się z pasków folii propylenowej o wymiarach 100 x 100 x 16 cm.

W 1994 r. wykonano instalacje napowietrzające typu Difflax-600, dwie baterie, cztery urządzenia (Diflox), w pobliżu wieży przelewowej zbiornika.

Jakość wody jest kontrolowana przez WIOŚ.

Korzystne oddziaływanie istniejącego zbiornika na środowisko

Zbiornik łagodzi fale powodziowe w ograniczonym zakresie (ze względu na stosunkową niewielką pojemność).

W korycie rzeki Ciemnej w okresach „suchych” zapewniony jest nienaruszalny przepływ wód (ciągłość życia biologicznego). W lokalnych obniżeniach terenu występują trwałe i okresowe podtopienia. Powstałe mokradła z roślinnością olsowo-łęgową, szczególnie ważne są dla ptactwa wodno – błotnego, jako ich miejsc łęgowych.

Zbiornik ma duże znaczenie dla gospodarki rybackiej. Pojawiają się także ptaki stosunkowo rzadko występujące w Wielkopolsce południowej: bociany czarne, kormorany, czaple purpurowe, łabędzie, rybołowy.

Zbiornik ze względu na niedużą pojemność, tylko w niewielkim stopniu pełni rolę osadnika, redukując częściowo ładunki zanieczyszczeń. Zauważa się nieznaczny spadek stężeń biogenów i innych pierwiastków oraz zmniejszenie zawartości zanieczyszczeń organicznych w porównaniu do odcinka rzeki Ciemnej i Rowu Jedlec przed spiętrzeniem (zwiększona sedymentacja zawiesin i wydłużony czas rozkładu zanieczyszczeń organicznych).

Niekorzystne oddziaływanie zbiornika na środowisko

W następstwie przegrodzenia rzeki zaporą wystąpiła zmiana reżimu hydrogeologicznego poniżej zapory czołowej w dolinie Ciemnej km 5.6, co znacząco zmniejszyło procesy aluwialne facji korytowych (ławice centralne, ławice marginalne, przymuliska, wały przy korytowej itd.), w powiązaniu z którymi wystąpiła specyficzna dla nich roślinność.

Mimo 38-letniego funkcjonowania zbiornika Gołuchów ciągle trwa proces kształtowania linii brzegowej od strony wschodniej.

Spiętrzenie wody w zbiorniku zmniejszające prędkości przepływu powoduje segregację ziarnową transportowanego rumowiska. Na początku zbiornika obserwuje się osadzanie frakcji drobniejszych (ił, pył i w mniejszej ilości piasek).

W rejonie urządzeń upustowych (wieży przelewowej, niecki upustowej) zbiornika Gołuchów wzrasta energia kinetyczna strumienia wody. Oddziaływanie wód V klasy (pH 7,0 – 8,0 wody) zbiornika w połączeniu z falowaniem hydrodynamicznym zwierciadła wody w następstwie przyrostku prędkości wiatru z nawilżaniem, zamrażaniem i ścieraniem wywołanym przez krę lodową ma istotny wpływ na proces karbonatyzacji betonu w strefie falowania wody.

Przewiduje się dalsze zmiany biotopów powodowane przeżyźnieniem środowiska i niedostatek tlenu.

WNIOSKI I ZALECENIA

Stawy parkowe

1. Piętrzenie wody w stawach winno odbywać się tylko do dozwolonej wysokości (w stawie nr 2 do rzędnej 102,50 m n.p.m. w okresie napełniania stawów, a w pozostałym czasie do rzędnej 102,00 m n.p.m. w tym także dla stawu nr 1) w celu utrzymania stabilnego poziomu wód gruntowych (uwilgotnienie siedlisk).
2. Urządzenia melioracyjne (w tym rowy) na obszarach przyległych do stawów powodują istotne zmiany wód gruntowych w następstwie oddziaływań wód spiętrzonych:
  - bezpośrednich, poprzez infiltrację na teren przyległy,
  - pośrednich, zahamowanie odpływu wód gruntowych.
3. Retencjonowanie wód w stawach opóźnia spływ powierzchniowy oraz stanowi istotny element środowiska przyrodniczego, kształtując krajobraz, jednocześnie zapewniając miejsca do wypoczynku.
4. Skumulowanie substancji biogennych i toksycznych w osadach dennych stanowi niebezpieczne źródło wtórnego zanieczyszczenia wody w przypadku wystąpienia falowania hydrodynamicznego zwierciadła wody. Poprawę jakości wód można uzyskać poprzez usunięcie odpadów znajdujących się w stawach (okresowe oczyszczanie z liści) i przynajmniej części osadów dennych w nich zgromadzonych.
5. Możliwości regulowania wysokości piętrzenia wody w stawach zapewnione jest utrzymanie stabilnego zwierciadła wody, a poprzez to, zachowanie optymalnych warunków wodno-gruntowych dla: drzew i roślin (naturalnych siedlisk) objętych ochroną konserwatorską oraz utrzymanie na sąsiednim terenie odpowiedniej wilgotności podłoża fundamentów: zamku i innych obiektów zabytkowych (ograniczenie korozji bakteriologicznej i stabilizacja wytrzymałości podłoża).
6. Utrzymujący się nad stawami i w ich sąsiedztwie specyficzny mikroklimat korzystnie oddziałuje na środowisko przyrodnicze parku i pomaga chronić rosnące tam drzewa uznane za pomniki przyrody oraz inne chronione gatunki roślin.

Fot. 1. Staw nr 1 w parku arboretum

Fot. 2. Zamek Czartoryskich w Gołuchowie

7. Odpowiednia gospodarka rybacka może poprawić jakość wody w stawach.

Zbiornik Gołuchów

8. Zbiornik Gołuchów wpisuje się w obieg substancji biogenicznych w system rzeczno-zbiornikowy. Ze względu na stosunkowo niedużą pojemność, akwen tylko w niewielkim stopniu pełni rolę osadnika redukując częściowo ładunek nutrientów notowany na odpływie wód w badanych przekrojach pomiarowych rzeki (rz. Ciemna, przekrój P₃ – km 4.0) w stosunku do zbiornika (przekrój Szkudła – km 9.5).
9. Dopyływ pierwiastków biogennych do zbiornika jest powodowany głównie przez ścieki i nawożenie pól.
10. W okresach letnim sinice tworzą masowe zakwity.
11. Prawdopodobnie w najbliższej przyszłości, o ile nie zostanie zmniejszona żyzność wody zbiornika, fitoplankton zostanie zdominowany przez sinice, które będą trudne do wyeliminowania. Należy szybko i radykalnie zmniejszyć dopływ związków fosforu do zbiornika.
12. W następstwie sedymentacji osadów wystąpiła kumulacja biogenów w osadach dennych, zwłaszcza fosforu. Dla zbiornika Gołuchów, krytyczne obciążenie według kryteriów Vollenweidera zostało przekroczone dla fosforu 13 razy oraz azotu całkowitego 26 razy.
13. W wyniku spiętrzenia wody w zbiorniku następuje zwiększenie masy wody oraz zmniejszenie prędkości przepływu. Powoduje to segregację ziarnową, transportowanego rumowiska (na początku zbiornika wytrącają się frakcje grubsze – piasek 50%, żwir 8%, natomiast w pobliżu zapory ziemnej obserwuje się zaleganie frakcji drobniejszych – il 12%, pył 70% oraz piasek 18%).
14. Nad zbiornikiem i w jego otoczeniu panuje korzystny mikroklimat.
15. W okresie letnim do odprowadzania wody ze zbiornika powinno się używać wyłącznie upustów dolnych. Korzystanie z upustów górnych zwiększa możliwość wystąpienia deficytu tlenu nad dnem.
16. Z powodu stosunkowo małych zasobów wód powierzchniowych w Wielkopolsce południowej istnieje potrzeba retencjonowania wód poprzez budowę nowych zbiorników.

LITERATURA

1. Bednarczyk T., Michale B., Tarnawski M. 2002: Intensywność zamulania się małych zbiorników wodnych. Zesz. Nauk. AR we Wrocławiu, Konferencje XI, 289, s. 31-38.
2. Hołłoś H. 2004: Gospodarowanie zasobami wodnymi w Polsce w latach 1990-2002. Gaz, Woda i Technika Sanitarna: 262-265.
3. Małecki Z. 2006: Wody stojące w powiecie kaliskim. Zlewnia rzeki Pokrzywnicy. Wydawnictwo Naukowe Gabriel Borowski, Lublin.
4. Małecki Z. 2005: Zbiorniki retencyjne w powiecie kaliskim - Murowaniec k/Koźminka, Wielowieś Klasztorna k/Brzezina. Wydawnictwo Naukowe Gabriel Borowski, Lublin.

5. Mioduszewski W. 2006: Mała zbiorniki wodne, IMUZ Falenty.
6. Nyc K. 2004: Małe zbiorniki wodne. IMUZ Falenty.
7. Żbikowski A., Żelazo J. 1994: Ochrona środowiska w budownictwie wodnym. Materiały informacyjne MOŚZNiL. P.p 156.

FUNCTION OF WATER RESERVOIR AND PARK PONDS IN GOŁUCHÓW

Summary

Possibilities of enlarge the water retention and educational effects there were presented in the paper. Potential retention (big and small) depended on rain-fall quantity, relief and soil permeability. Retention necessity shown for Gołuchów Reservoir instance and park ponds on the Ciemna River as well, they are rain-fall water feeding. Advantages and disadvantages of reservoirs influenced on environment were described.